

ТРИПУТИНА
Наталія Петрівна,
завідувач сектора бібліотеки
Харківської національної академії
міського господарства
(м. Харків)

З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО САДУ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена історії реконструкції саду ім. Т. Г. Шевченка в Харкові, здійсненій під час встановлення пам'ятника поетові у 1935 р.

Статья посвящена истории реконструкции сада им. Т. Г. Шевченко, осуществлённой во время установки памятника поэту в 1935 г.

The article is report about reconstruction of Shevchenko's garden in Kharkiv in 1935 year.

Одним із найвиразніших символів Харкова є всесвітньо відомий пам'ятник Тарасові Григоровичу Шевченку, встановлений в центрі міста, на вході до саду, який ось уже понад 70 років носить ім'я Кобзаря. Величність враження, яке справляє творіння скульптора М. Г. Манізера та архітектора Й. Г. Лангбарда на харків'ян та гостей міста, зумовлена не тільки глибиною задуму та майстерністю виконання самого монументу та прилеглого майданчику, але й живим смарагдом зеленого острівця посеред індустріального мегаполісу – садом, який ефектно обрамляє бронзу та лабрадорит.

Але дивна річ: якщо власне скульптурно-архітектурному ансамблю, історії його створення від всесоюзного конкурсу на кращий проект і до технології монтажу присвячена ціла низка фахових мистецтвознавчих та популярних видань [1, 2, 3], то зеленій симфонії навколо нього в цих солідних працях приділено зовсім обмаль уваги. А між тим вона становить значний інтерес як для ландшафтних архітекторів, так і для майстрів декоративної

дендрології. Та й громадському загалові цікаво було б дізнатися славне минуле старого саду. Отже, дана стаття є спробою прослідкувати основні етапи розвитку та реконструкції саду імені Т. Г. Шевченка в Харкові.

Сад, про який йдеться в нашій статті, було закладено одночасно зі створенням Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна у 1904 р. на землях, подарованих новому навчальному закладу містом. Доти ця територія являла собою природну діброву, від якої нам у спадок лишилося близько 20 велетнів-дубів. Жваву участь у створенні саду брав попечитель університету С. О. Потоцький. Університетський сад складався із двох частин: ботанічної (для навчальних та наукових цілей) та загальнодоступної, яка була спланована професором Ф. О. Делявіним та архітектором Я. Василєвим в англійському ландшафтному стилі [4, с. 37].

Саджанці для нього привозилися з Криму, Білої Церкви (маєтку графині Браницької [5, с. 46]. Сад був оточений високою кам'яною огорожею з декоративними кованими ґратами.

Харків. Пам'ятник В. Н. Каразіну

У 1906 р. до 100-річчя заснування університету біля входу до саду у центрі високої клумби було встановлено пам'ятник його засновнику В. Н. Каразіну за проектом скульптора І. І. Андреолетті та архітектора О. М. Бекетова [6, с. 55]. Сад став гордістю університету та улюбленим місцем прогулянок городян.

Харків. Університетський сад

Протягом XIX ст. на території саду уздовж вул. Сумської було споруджено будинки Інституту благородних дівиць (1812 р.) та Ветеринарного інституту (1854 р.) [7, с. 150, 163].

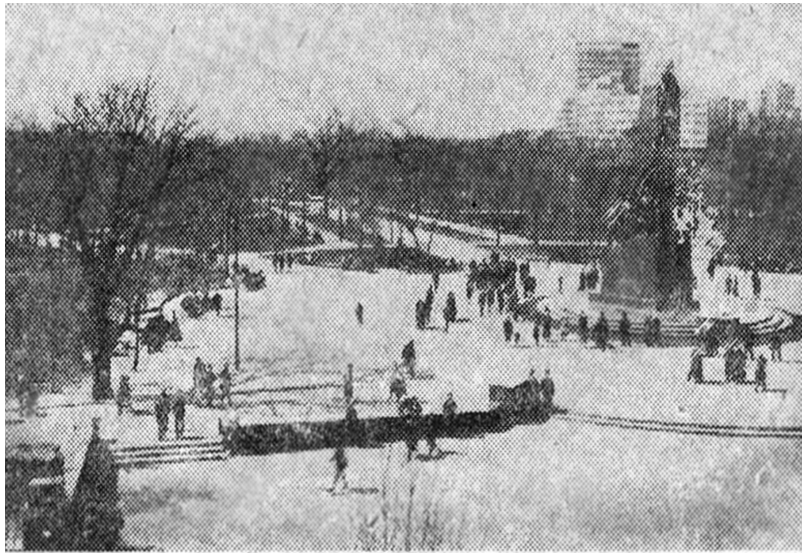
У пореволюційні роки університетський сад дістав назву Профспілкового. Часину його території займав сад Комерційного клубу, який був облаштований численними атракціонами та концертною естрадою.

21 січня 1934 р. вийшла постанова про перенесення столиці України з Харкова до Києва. Це рішення стало неприємною несподіванкою не тільки для жителів міста, але й для численних державних структур, які протягом майже 15 років докладали титанічних зусиль, аби надати цьому центру промисловості, освіти, науки та культури столичного іміджу. Тож і після переїзду урядових установ до Києва „за інерцією” ще деякий час продовжували здійснюватися проекти, спрямовані на звеличення Харкова. Одним із таких проектів був довготривалий (він почався 10.06.1929 р.) процес створення пам’ятника Тарасові Григоровичу Шевченку.

У результаті кількох турів всесоюзного конкурсу, протягом яких розглядалися результати напружених творчих пошуків найкращого вітчизняних скульпторів й архітекторів, перемогу виборів нині всесвітньо відомий проект скульптора М. Г. Манізера та архітектора Й. Г. Лангбарда. Чимало часу

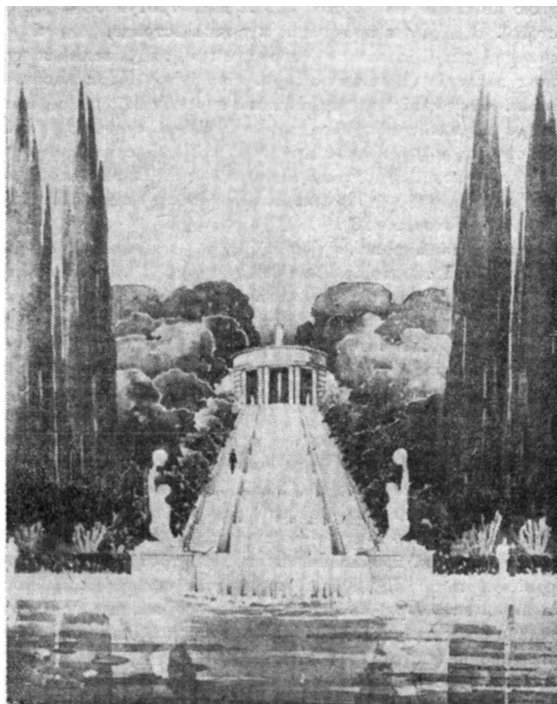
знадобилося спеціально призначеній комісії для визначення місця, де б цей пам'ятник мав височіти [8]. Нарешті, найкращим визнали майданчик при вході до затишного університетського саду на Сумській вулиці, де доти розміщалася порівняно скромна та камерна статуя засновника Харківського університету В. Н. Каразіна. Новий помпезний багатофігурний монумент вимагав відповідного оточення. Так з'явився полірований підмурівок із волинського сірого лабрадориту, блискучі сходи. Перепланування вимагав і навколишній зелений масив. Генеральний план оновленого саду, який у 1932 р. за ініціативою П. П. Постишева з'явився на місці кількох окремих невеличких садів (і до 1935 р. носив його ім'я), був розроблений бригадою за участю архітекторів В. І. Пушкарьова, В. П. Ширшова та В. Мазуленка, дендролога К. Д. Кобезького та професора О. І. Колеснікова [9, с. 22].

Врахувавши масовий пішохідний рух алеями парку, який виник у саду внаслідок інтенсивної забудови району Держпрому та Будинку проектів (сучасний головний корпус ХНУ ім. В.Н. Каразіна), проектант надали цим алеям більш регулярного характеру та виразної трипроменевої системи з доріжками ландшафтного типу [10]. „Нове регулярне планування надало саду чіткої структури, парадності та величності, що відповідало рішення монументу”, – згадує колишня учениця О. І. Колеснікова, відомий український ландшафтний архітектор Г. С. Маяк. – З'явилися нові алеї: трійчаста головна (від пам'ятника до фонтану) – вела відвідувачів у напрямку Зоологічного саду; ліва радіальна (за старою схемою вона була головною) – липова – з'єднала головний вхід із Ботанічним садом та спуском на вул. Ключківську; права радіальна – каштанова – обсаджена формованим живоplotом (за каштанами ріс чудовий бузок), йшла від пам'ятника у напрямку Будинку проектів. Паралельно вулиці Сумській (тоді вона носила ім'я К. Лібкнехта) пройшла широка партерна алея від площі ім. Держинського (нині пл. Свободи) до фонтану в центрі саду” [11].

Центральна частина саду ім. Т. Г. Шевченка. 1930-і рр. ХХ ст.

Інші два фонтани планувалося встановити до дня 1 Травня 1935 р. по обидва боки майданчика позад пам'ятника, але їх і досі ніхто так і не побачив на цьому місці. Ще один об'єкт мав прикрасити це улюблене місце відпочинку харків'ян: розкішно оздоблений декоративною зеленню водний каскад на облаштованому тоді ж спуску на долішню вулицю Клочківську [12]. Цей каскад, ескіз якого навіть було вміщено у газеті „Харьковский рабочий” за 6 січня 1935 р., збиралися встановити іще влітку 1935-го, вже після урочистого відкриття пам'ятника, яке відбулося 24 березня.

Ескіз каскаду на південному схилі саду ім. Т. Г. Шевченка (1935 р.)

Але цієї події харків'яни дочекалися тільки через 20 років: ідею свого вчителя таки втілила Ганна Степанівна Маяк у 1955 р. під час підготовки до святкування 300-річчя заснування столиці Слобожанщини.

Сучасний вигляд каскаду в саду ім. Т. Г. Шевченка

Особлива увага під час реконструкції приділялася композиціям зелених насаджень, які мали зайняти 30 га. із загальної території саду у 46 га. Тоді спочатку було проведено обстеження рослинності парку, виявлені, збережені і заліковані старі дерева (дуби, ясени, клени), після чого почалося створення нових посадок декоративних порід у цікавих композиціях [13]. Великий інтерес становлять „червоні гаї” навколо пам’ятника – групи червонолистих порід дерев – дуба червоного, клена Швелера, сливи Писарда, шипшини, ліщини і т.п. Ці композиції були покликані підсилити ідею авторів скульптурної групи. Плакуча верба на правому фланзі біля монументу мала нагадувати Катерину, струнка пірамідальна тополя асоціювалася із образом нескореної України, могутній 300-річний дуб – символізував невмирущість поезії Кобзаря. Окремі групи рослин були висаджені в порядку, вказаному у рядках Шевченка:

Посадила стара мати три ясені в полі,
А невістка посадила високу тополю.
Три явора посадила сестра при долині...
А невістка посадила червону калину.

Для створення композицій виписувалося багато рідкісних для Харкова порід: катальпа, софора, трилопатева слива, декоративна яблуня та ін. Алеїна посадка добре поєднувалася із групами беріз, ялин, кленів, лип, ільмових, красиво квітучих кущів (бузок різних сортів, садовий жасмін, дейція, форзиція, керрія японська та ін.). Живі огорожі підкреслювали найбільш відповідальні ділянки та затишні місця відпочинку. Кремезні старі дуби, що залишилися від віковичного лісу, на місці якого був утворений у 1805 р. університетський сад, пращур саду ім. Т. Г. Шевченка, дбайливо зберігалися на галявинах. Це вдало підкреслювало їхню красу та велич. Галявини були вкриті рослинами, що їх оспівував поет: барвінком, м'ятою, рутою, любистком. Всього нараховувалося близько 120 порід, у тому числі 12 видів хвойних дерев. Відкриття саду було призначене на 15 квітня. На перепланування саду та його обслуговування тільки на 1935 рік було виділено 1 млн карбованців.

Дослідження фотодокументів з історії перепланування цього саду переконує, що його центральна частина і майданчик навколо славетного пам'ятника, попри повоєнну велику реконструкцію цієї зеленої перлини міста, проведену Г.С. Маяк, принципово не змінили свого вигляду [14].

Сучасний вигляд центральної частини саду ім. Т. Г. Шевченка

Фактично після війни відновлювалися втрачені під час воєнних дій та окупації дерева та споруди, а розплановувалися території, які лишилися на місці зруйнованих будівель, які раніш межували із садом.

У той же час останні два десятиліття років негативно вплинули на склад та стан різноманітної та вишуканої дендрофлори саду. На сьогодні оптимальним рішенням було б припинення забудови саду спорудами, які геть не відповідають його призначенню та художній стилістиці, а також проведення відновлення деревної рослинності цього пам'ятника ландшафтної архітектури у відповідності із первісним проектом 1935 р.

Підсумовуючи наведену інформацію, можна дійти таких висновків, що фактично за всю двохсотрічну історію саду ім. Т.Г. Шевченка в Харкові цей об'єкт зазнав докорінної реконструкції тільки один раз, під час встановлення пам'ятника поетові у 1935 р. Безпосереднє керівництво цією реконструкцією здійснював професор, доктор сільськогосподарських наук Олександр Іванович Колесніков. Реконструкція була проведена настільки вдало, що відтоді центральна, найбільш показова частина саду не потребувала суттєвих змін.

Список використаної літератури

1. *Пам'ятник Т. Г. Шевченко в Харькове. Скульптор М. Манізер.* – Л. : Художник РСФСР, 1964. – 15 с.
2. *Пам'ятник Т. Г. Шевченко в Харькове.* – К. : Мистецтво, 1973. – 24 с.
3. *Чернова М. В. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Харькові / Чернова М. В.* – Х. : Прапор, 1984. – 120 с.
4. *Харьков и Харьковский область : путеводитель.* – Х., 2007. – 242 с.
5. *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років.* – Х. : Фоліо, 2004. – 750 с.
6. *Астахова О. В. Ми – харків'яни, нам є чим пишатися! / Астахова О. В., Крупа Т. М.* – Х. : Торсінг, 2003. – 176 с.
7. *Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы : заметки о старом городе / Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю.* – Х. : Фолио, 1998. – 335 с.
8. *Можейко И. Пам'ятник Шевченко – символ времени и свидетель эпохи / Можейко И. // Харьковский известия.* – 2008. – 15 мар. – С. 12–13.
9. *Колесніков О. І. Зелене будівництво в УРСР. Роботи по зеленому будівництву / Колесніков О. І.* – 1937. – 167 с. – (Записки Харківського інституту комунального будівництва).

10. *Музейний* комплекс Харківської нац. акад. міського госп-ва, М.П.О.Ф. Особистий фонд Г. С. Маяк. – Спр. 2. – Арк. 5.

11. *Маяк Г.* Наш старий сад... / Маяк Г. // Вечірній Харків. – 1989. – 22 черв.

12. *Красивейший* уголок Харькова // Харьковский пролетарий. – 1935. – 24 берез.

13. *Музейний* комплекс Харківської нац. акад. міського госп-ва, М.П.О.Ф. Особистий фонд Г. С. Маяк. – Спр. 1. – Арк. 1.

14. *Музейний* комплекс Харківської нац. акад. міського госп-ва, М.П.О.Ф. Особистий фонд Г. С. Маяк. – Спр. 4. Проект реконструкції саду ім. Т. Г. Шевченка 1.09.1945.